

AZƏRBAYCANIN MDB İLƏ ƏLAQƏLƏRİNİN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAF DİNAMİKASI (1993-2003)

N.Y. Quliyeva, X.C. İsayeva

Azərbaycan Universiteti, Ceyhun Hacıbəyli 71, Bakı, Azərbaycan

e-mail: khatai.isayeva@student.au.edu.az

Xülasə: Azərbaycanın 1993–2003-cü illər dövründə MDB çərçivəsində xarici siyasət strategiyaları və təşkilatla qarşılıqlı əlaqələri təhlil edilir. Məqalədə Heydər Əliyev hakimiyyəti dövründə iqtisadi əməkdaşlıq imkanları, təhlükəsizlik məsələlərinə yanaşmalar, Ermənistanın təcavüzkar siyasəti fonunda Azərbaycanın maraqlarının müdafiəsi və diplomatik prinsiplər araşdırılır.

Açar sözlər: Azərbaycan, MDB, regional əməkdaşlıq, siyasi integrasiya, diplomatiya.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq siyasəti: tarixi və strateji aspektlər

XX əsrin sonlarında Sovet İttifaqının süqutu postsovet məkanında dərin və fundamental geosiyasi dəyişikliklər yaratdı. Bu proses nəticəsində yeni müstəqil dövlətlər yalnız daxili siyasətlərini formalaşdırmaqla kifayətlənməyib, eyni zamanda beynəlxalq münasibətlər sisteminə integrasiya olunmaq və qlobal siyasi arenada öz mövqelərini müəyyən etmək qarşısında mühüm seçimlərlə üz-üzə qaldılar. Hər bir dövlət üçün sual yaranırdı: hansı beynəlxalq təşkilatlara üzv olmaq, hansı çoxtərəfli münasibətləri inkişaf etdirmək və xarici siyasətdə hansı strateji tərəfdaşlıqları qurmaq daha səmərəli olar?

Yeni yaranmış dövlətlərin hər biri üçün bu məsələlər prioritet xarakter daşıyırdı. Diplomatik əlaqələr qurmaq, iqtisadi əməkdaşlıq imkanlarını genişləndirmək, təhlükəsizlik sahəsində qarşılıqlı anlaşma yaratmaq və regional sabitliyi təmin etmək müstəqil ölkələrin xarici siyasətinin əsas məqsədlərinə çevrildi. Bu kontekstdə müstəqillik əldə etmiş ölkələr, o cümlədən Azərbaycan Respublikası, beynəlxalq aləmdə mövqeyini möhkəmləndirmək və öz maraqlarını qorumaq üçün müxtəlif beynəlxalq təşkilatlara üzv olmaq və əməkdaşlıq əlaqələrini inkişaf etdirmək istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü addımlar atmışdır.

Azərbaycanın bu dövrdə atdığı addımlar həm iqtisadi, həm də siyasi sahədə strateji əhəmiyyət kəsb edirdi. O, beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq yolu ilə ticarət əlaqələrini genişləndirmək, enerji resurslarının ixracını təmin etmək və regionda sabitliyi qorumaq məqsədini güdürdü. Eyni zamanda Azərbaycanın diplomatik fəaliyyəti Ermənistanın təcavüzkar siyasətinə qarşı milli maraqlarını müdafiə etmək və beynəlxalq hüququn norma və prinsiplərinə əsaslanan mövqe ortaya qoymaq imkanlarını artırırdı. Bu yanaşmalar

Azərbaycanın postsovet məkanında regional integrasiyada iştirakını gücləndirməklə yanaşı, onun beynəlxalq siyasətdə aktiv və məsuliyyətli bir tərəfdaş kimi tanınmasına şərait yaratdı.

Beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra beynəlxalq aləmdə öz mövqeyini möhkəmləndirmək və qlobal siyasi-iqtisadi proseslərdə fəal iştirak etmək məqsədilə bir sıra nüfuzlu beynəlxalq təşkilatlara üzv olmuş və ya üzvlük üçün müraciətlər etmişdir. Belə təşkilatlar arasında Birləşmiş Millətlər Təşkilatı (BMT), GUAM, İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı (İƏT), Avropa Şurası, Dünya Bankı qrupu, Beynəlxalq Valyuta Fondu (BVF), Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı (EBRD), Ümumdünya Ticarət Təşkilatı və digər beynəlxalq struktur və forumlar xüsusi yer tutur.

Bu təşkilatlarla əməkdaşlıq Azərbaycan üçün yalnız formal xarakter daşımamış, həm də ölkənin siyasi, iqtisadi və mədəni sahələrdə imkanlarını genişləndirmək, beynəlxalq münasibətlər sistemində aktiv iştirakını təmin etmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Hər bir təşkilatla əlaqələr Azərbaycan üçün strateji əhəmiyyət daşıyan sahələrdə əməkdaşlıq perspektivləri yaratmış, iqtisadi inkişafın stimullaşdırılması, maliyyə və investisiya resurslarının cəlb edilməsi, ticarət və biznes əlaqələrinin genişləndirilməsi kimi prioritet hədəflərə nail olunmasına imkan vermişdir.

Eyni zamanda, beynəlxalq təşkilatlarla qurulan əməkdaşlıq ölkənin mədəni və humanitar sahələrdə tanınmasına, beynəlxalq hüquq prinsiplərinə uyğun diplomatik fəaliyyətinin güclənməsinə və regional təhlükəsizliyin təmin edilməsinə töhfə vermişdir. Bu baxımdan, Azərbaycanın üzvlüyü və əməkdaşlığı onun beynəlxalq siyasətdə etibarlı, dayanıqlı və aktiv tərəfdaş kimi mövqeyini möhkəmləndirmişdir.

Müstəqil Dövlətlər Birliyinin (MDB) yaranması

SSRİ-nin dağılması ilə yaranmış geosiyasi boşluğu doldurmaq məqsədilə 1991-ci ildə Müstəqil Dövlətlər Birliyi təsis edilmişdir. “Belovejsk sazişi” əsasında Rusiya, Ukrayna və Belarus rəhbərləri – B.Yeltsin, L.Kravçuk və S.Şuşkeviç tərəfindən bu təşkilatın əsası qoyulmuşdur. 21 dekabr 1991-ci ildə Azərbaycan, Ermənistan, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Moldova, Tacikistan, Türkmənistan və Özbəkistan da MDB-yə qoşulmaq barədə razılığa gəlmişdir. Alma-Ata Bəyannaməsində tərəflər daxili və xarici siyasətdə əməkdaşlığı inkişaf etdirmək, siyasi, iqtisadi və mədəni münasibətləri gücləndirmək niyyətlərini açıqlamışlar. MDB üzv dövlətləri hüquqi baxımdan müstəqil və bərabərhüquqlu subyektlər kimi fəaliyyət göstərirlər. Təşkilatın fəaliyyəti 22 yanvar 1993-cü il tarixli Nizamnaməyə əsaslanır.

“1994-cü ildə MDB-yə üzv dövlətlər uti possidetis juris prinsipini keçmiş SSRİ sərhədlərinə tətbiq etməyi təsdiq edən və MDB üzv dövlətlərinin suverenliyinə, ərazi

bütövlüyünə və sərhədlərinin toxunulmazlığına hörmət göstərilməsini vurğulayan Bəyannaməni imzalamışdır” [4, 112]. MDB-nin əsas məqsədləri siyasi, iqtisadi, ekoloji, humanitar və mədəni əməkdaşlıqdan ibarət olmuş, üzv dövlətlərin ümumi iqtisadi məkanda inkişafını təmin etmək və dövlətlərarası kooperasiyanı gücləndirmək idi.

Azərbaycanın MDB-yə üzvlüyü və Heydər Əliyevin rolu

1992-ci ilin mayında hakimiyyətə gəlmiş Xalq Cəbhəsinin nümayəndələri Azərbaycanın Müstəqil Dövlətlər Birliyinə (MDB) daxil olmasına qarşı çıxır, bunun ölkənin müstəqilliyinə təhlükə yarada biləcəyini iddia edirdilər. Həmin dövrdə Azərbaycanda daxili siyasi vəziyyət qeyri-sabit idi və iqtisadi problemlər gündəmdə üstünlük təşkil edirdi. Belə bir mürəkkəb şəraitdə MDB-yə üzvlük məsələsi həm daxili, həm də xarici siyasət baxımından mühüm debat mövzusunə çevrilmişdi. Lakin 1993-cü ildən etibarən ümummilli lider Heydər Əliyevin hakimiyyətə gəlməsi ilə vəziyyət dəyişdi. Heydər Əliyevin siyasi uzaqgörənliyi, iqtisadi analiz qabiliyyəti və regiondakı geosiyasi prosesləri düzgün qiymətləndirməsi nəticəsində Azərbaycan MDB-nin tamhüquqlu üzvü oldu. Azərbaycanın 21 dekabr 1991-ci il tarixli MDB-yə qoşulmaq haqqında qərarı 1993-cü ilin sentyabrında ratifikasiya edilmiş və ölkə rəsmi şəkildə təşkilata inteqrasiya etmişdir. Heydər Əliyev 10 oktyabr 1993-cü il tarixli andiçmə mərasimində bu təşəbbüsün həm iqtisadi, həm də siyasi əhəmiyyətini xüsusi vurğulamışdır. O, çıxışında qeyd etmişdir ki, Azərbaycanın MDB-də iştirakı ölkənin müstəqilliyinə heç bir xələl gətirməyəcək və respublika demokratik prinsiplər əsasında inkişaf edəcəkdir. Bu addım nəticəsində Azərbaycan regiondakı strateji əməkdaşlıq imkanlarından faydalanmış, iqtisadi və siyasi sabitliyin təmin olunması üçün etibarlı beynəlxalq platforma əldə etmişdir. Eyni zamanda, Heydər Əliyevin liderliyi Azərbaycanın MDB çərçivəsində maraqlarını qorumaq, təhlükəsizlik məsələlərinə diqqət yetirmək və regional inteqrasiyada fəal iştirakını təmin etmək baxımından mühüm rol oynamışdır. Onun diplomatik strategiyası, ölkənin milli maraqlarını müdafiə etmək və Ermənistanın təcavüzkarlığı fonunda balanslı və effektiv xarici siyasət yürütmək imkanlarını genişləndirmişdir. Bu yanaşma Azərbaycanın postsovet məkanında sabit, etibarlı və fəal iştirakçı kimi mövqeyini gücləndirmişdir.

Ermənistanın təcavüzü və MDB çərçivəsində reaksiyalar

Azərbaycan MDB-yə daxil olduqdan sonra regionda vəziyyət gərgin olaraq qalırdı, çünki Ermənistan Respublikası Azərbaycanın bir sıra rayonlarını işğal etmişdi. Bu, postsovet məkanında sülh və sabitliyin təmin olunması üçün MDB çərçivəsində müəyyən edilmiş prinsiplərlə açıq şəkildə ziddiyyət təşkil edirdi. 24 dekabr 1993-cü il tarixli MDB Dövlət Başçıları Şurasının iclasında ümummilli lider Heydər Əliyev Ermənistanın MDB prinsiplərinə zidd olaraq üzv dövlətə qarşı hərbi təcavüzünü açıq şəkildə pisləmiş və bu məsələyə düzgün

siyasi qiymət verilməsinin vacibliyini vurğulamışdır [3, 12]. Heydər Əliyev çıxışında qeyd etmişdir ki, regional təhlükəsizlik yalnız üzv dövlətlərin birgə fəaliyyətinə və təşkilatın prinsipial mövqeyinə bağlıdır və MDB üzvü olan ölkələr arasında hərbi təcavüz halları heç bir halda legitimləşdirilə bilməz.

Bununla yanaşı, Heydər Əliyev TRASEKA proqramı çərçivəsində Avropa-Qafqaz-Asiya nəqliyyat dəhlizinin inkişafının MDB üzvü olan ölkələr üçün strateji əhəmiyyətini də xüsusi vurğulamışdır [7, 200]. O, bu proqramın regional iqtisadi integrasiyanı gücləndirəcəyini, ticarət əlaqələrini inkişaf etdirəcəyini və ölkələrin qarşılıqlı iqtisadi fayda əldə etməsinə imkan yaradacağını qeyd etmişdir. Bu yanaşma Azərbaycan üçün həm iqtisadi, həm də geosiyasi cəhətdən böyük əhəmiyyət kəsb edirdi.

Lakin Ermənistanın davam edən təcavüzkar siyasəti fonunda MDB təşkilatı kifayət qədər effektiv siyasi reaksiya göstərməmiş, üzv dövlətlərin prinsipial mövqeyini qorumaqda əksikliklər ortaya çıxarmışdır. Nəticədə, Azərbaycan milli maraqlarını və təhlükəsizliyini qorumaq məqsədilə 1999-cu ildə “Kollektiv Təhlükəsizlik haqqında müqavilə”dən çıxmaq qərarına gəlmişdir. Bu addım Azərbaycanın diplomatik strategiyasının milli maraqların qorunmasına yönəldildiyini və regionda mövqeyini balanslı və müstəqil şəkildə gücləndirmək istəyini göstərirdi.

MDB çərçivəsində əməkdaşlığın davamı

İlham Əliyevin prezidentliyi dövründə Azərbaycan MDB ilə əməkdaşlığı prioritet istiqamət olaraq davam etdirmişdir. Bu əməkdaşlıq xüsusilə iqtisadi və humanitar sahələrdə önəmli olmuş, regional integrasiyanın dərinləşdirilməsi, qarşılıqlı ticarət və investisiya imkanlarının genişləndirilməsi məqsədini daşımışdır. Prezident İlham Əliyev MDB icraçı katibi Vladimir Ruşaylo ilə görüşlərdə iqtisadi integrasiyanın əhəmiyyətini vurğulamaqla yanaşı, beynəlxalq terrorizmə, narkotiklərin qanunsuz dövriyyəsinə və transmilli cinayətkarlığa qarşı mübarizənin də MDB çərçivəsində prioritet istiqamətlərdən biri olduğunu qeyd etmişdir.

Bu yanaşma, Azərbaycanın regional təhlükəsizlik və sabitlik məsələlərinə verdiyi önəmi göstərmiş, MDB-nin strateji platforma olaraq həm iqtisadi, həm də təhlükəsizlik sahələrində üzv dövlətlər üçün effektiv əməkdaşlıq imkanları yaratmasına şərait yaratmışdır. Eyni zamanda, bu əməkdaşlıq ölkənin beynəlxalq mövqeyinin gücləndirilməsi, regional siyasətdə aktiv iştirak və humanitar layihələr vasitəsilə vətəndaşların rifahının artırılması baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir.

Ədəbiyyat

1. Əliyev H., (1993), Azərbaycan MDB-də: Müstəqillik və Əməkdaşlıq, Bakı, Azər nəşr.

2. Əliyev H., (1997), Müstəqillik Yolunda: Çıxışlar, Məruzələr, Müsahibələr, Bakı, Azərənəşr.
3. Cəfərov N., (2005), Müstəqil Azərbaycanın Beynəlxalq Münasibətləri (1991–2003), Bakı, ADPU nəşriyyatı.
4. Hacıyev T., (2013), Heydər Əliyev və Azərbaycanın Xarici Siyasəti, Bakı, Nurlan.
5. Heydər Əliyev: Sənədlər və Məruzələr Toplusu, (2003), Bakı, Heydər Əliyev Fondu nəşriyyatı.
6. Məmmədova A., (2016), Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasət Strategiyası, Bakı, Adiloğlu.
7. Mustafayev A., (2009), Azərbaycan Respublikasının Xarici Siyasəti, 1991–2008, Bakı, Elm.
8. Qasımov M., (2002), MDB-də İntegrasiya Prosesi və Azərbaycanın Yeri, Bakı, Azərbaycan Universiteti.
9. Rzayev T., (2005), Müstəqil Azərbaycanın Xarici Siyasəti və MDB ilə Münasibətlər. Bakı, ADU nəşriyyatı.
10. Xəlilov R., (2012), Postsovet Məkanında Regional Təhlükəsizlik və Azərbaycanın Rolu, Bakı, Təhsil.
11. Ziyadov T., (2008), Azərbaycan və MDB: İkitərəfli Münasibətlər və Perspektivlər, Bakı, Qanun nəşriyyatı.

FORMATION AND DEVELOPMENT DYNAMICS OF AZERBAIJAN'S RELATIONS WITH THE CIS (1993-2003)

N.Y. Guliyeva, Kh.J. Isayeva

Azerbaijan University, Jeyhun Hajibeyli 71, Baku, Azerbaijan

Abstract. The study analyzes Azerbaijan's foreign policy strategies and interactions within the Commonwealth of Independent States (CIS) during 1993-2003. It examines economic cooperation opportunities, approaches to security issues under Heydar Aliyev's leadership and the defense of Azerbaijan's interests and diplomatic principles amid Armenia's aggressive policies.

Keywords: Azerbaijan, CIS, regional cooperation, political integration, diplomacy.